

HET ALBUM VAN STEPHANUS COUSIJNS MET AFBEELDINGEN VAN EXOTISCHE GEWASSEN OF: DE VOORGESCHIEDENIS VAN DEN MARIA-THERESIA-PALM

door

Dr. J. H. SCHUURMANS STEKHOVEN.

Sedert een paar jaar ambteloos burger kon ik aan mijn belangstelling in geschiedkundige vraagstukken den vrijen teugel laten en begon ik, ruim een jaar geleden, mij te verdiepen in de levensgeschiedenis van ADRIAAN STEKHOVEN, een van mijn voorzaten. Deze voorvader, die in het begin van de 18e eeuw geboren werd en in het midden van die eeuw als bloemist en hortoloog dicht bij Leiden in het ambacht Soeterwoude gevestigd was, begaf zich in 1752, op uitnoodiging van Keizerin MARIA THERESIA (die daarin het advies van haar lijfarts VAN SWIETEN volgde) naar Oostenrijk, waar hij bij den aanleg en het onderhoud van park en tuinen van Schönbrunn (en van de menagerie aldaar) een min of meer belangrijke rol speelde en te Hietzing bij Weenen in 1782 overleed.

Dat zijn werk in Oostenrijk werd gewaardeerd mag worden afgeleid uit het feit, dat een zijstraat van de Hietzinger Hauptstrasse, ten westen van Schönbrunn en thans gelegen in district XIII van Weenen, naar hem werd genoemd.

Ten einde nadere gegevens betreffende A. STEKHOVEN te verkrijgen moest de literatuur betreffende Schönbrunn worden geraadpleegd en bleek voor mij van bijzonder belang het geschrift van Dr. E. M. KRONFELD, *Park und Garten von Schönbrunn* (1923, Amalthea Verlag). Meer in het bijzonder werd ik getroffen door het navolgende even beknopte als interessante verhaal betreffende de geschiedenis van den zoogenaamden Maria-Theresia-palm.

Op bladz. 29 en 30 leest men: „WEISKERN in seiner Topographie Niederösterreichs, T. II, S. 161 (Wien 1770), erwähnt ausdrücklich diesen „Palmenbaum von besonderer Art, weil er der erste ist, der jemals in Europa geblühet hat... Prinz WILHELM VON ORANIEN, nachmaliger König in England, kriegte ihn a. 1684 aus

Indien, und schätzte man den Baum damals auf 30 Jahre. Im Jahre 1702 bekam ihn König FRIEDRICH I von Preuszen, und von dessen Nachfolger König FRIEDRICH WILHELM erhielt ihn a. 1739 gedachter Herr STEKHOVEN, der denselben a. 1753 in dem hiesigen Kaiserlichen Hofgarten setzte und es durch emsige Wartung dahinbrachte, dasz er im Junio 1765 zu blühen und sogar Früchte zu tragen anfieng. Nur dieser Baum kann die Maria-Theresia-Palme gewesen sein. Eben in jener Epoche wandte die Kaiserin den Schönbrunner Einrichtungen ihre besondere Fürsorge zu. Leider wissen wir aber nichts über die Schicksale des hervorragenden Gewächses nach 1765, und es stöszt seine Identifizierung auf erhebliche Schwierigkeiten. REICHARDT ist der Ansicht, dasz es die in China einheimische *Trachycarpus excelsa* Wendl. (*Chamaerops excelsa* Thunb.) gewesen sei; allerdings ohne seine Aufstellung des näheren zu begründen. Weil jedoch JACQUIN in den „Fragmenta“ von einem starken Exemplar der *Corypha umbraculifera* L. anführt, dasz dasselbe aus Holland eingeführt sei, sich seit 1753 in Schönbrunn befinde und von Malabar herstamme, halten wir es für wahrscheinlicher, dasz die Maria-Theresia-Palme eine *Corypha* gewesen sei. Dies würde auch mit der Weiskernschen Herleitung des „Palmenbaumes von besonderer Art“ aus Indien übereinstimmen.“

Gedachtig aan het: begin bij het begin, ging ik na of ik in de literatuur betreffende prins WILLEM III iets kon vinden ten opzichte van den palm, door hem in 1684 ontvangen. Wyl mijn zoeken vruchteloos bleef wendde ik mij tot Dr. JAPIKSE, den directeur van het Koninklijk Huis-archief, in de hoop, dat de door mij bedoelde palm voor hem geen onbekende zou zijn. Dr. JAPIKSE was zoo vriendelijk aan mijn schrijven bijzondere aandacht te schenken, maar moest mij teleurstellen. Hij schreef mij in alle verzamelingen welke daarvoor in aanmerking kwamen, een onderzoek te hebben ingesteld of laten instellen maar: „de palmboom, die Uw voorvader mee naar Weenen heeft genomen, is niet te voorschijn gekomen“.

Dit antwoord gaf mij aanleiding te vermoeden, dat de palm het geschenk zou zijn geweest van een met den prins bevriend persoon en den prins bereikt zou hebben langs een weg, welke in de archieven doorgaans niet vermeld wordt. Ik dacht hierbij in de eerste plaats aan HIERONYMUS VAN BEVERNINGH, den bekwaamen en vaardigen diplomaat, vóór 1672 een volgeling van JAN DE WITT, na 1672 beantwoordde hij het vertrouwen van de staatsstadhouderlijke regeering. Hij woonde op Oud-Teilingen. Hier sleet hij zijn laatste levensjaren grootendeels met het

kweeken van allerlei soorten van plantgewassen. In Eigen Haard schreef S. KALFF in 1898 over hem o.m.: „Met vorstelijke personen wisselde hij de kleine geschenken, welke de vriendschap onderhouden; den keurvorst FREDERIK WILLEM (schoonzoon van FREDERIK HENDRIK) zond hij een zijner kaneelboompjes aange-naam wegens „zijn rariteyt en eygene waardigheyt” waarop deze hem uit Potsdam met een „paer rubynvuerighe gesnedene glasen” beschonk ten einde hij daaruit op de gezondheid des gevers zou kunnen drinken.” Maar bij een zoeken in de levensbeschrijving van VAN BEVERNINGH — van de hand van Dr. SCHOTEL — vond ik geen gewag gemaakt van een palm, ten geschenke gezonden aan den prins.

Bij een herhaalde bestudeering van de monographie van MORREN over het huis Honselaersdijk werden mijne gedachten gestuwd in de richting van den raadpensionaris FAGEL, zeer bevriend met den prins en diens trouwe en zeer gewaardeerde medewerker. „Een eigenaardige bestelling deed Z.H.” aldus MORREN „aan STEFANUS COUSIJNS, die een schilderij moest maken van alle planten, die op Leeuwenhorst (de buitenplaats van den raadpensionaris FAGEL) geweest zijn”. Het „eigenaardige” van deze bestelling zal voor MORREN wel gelegen hebben in de al te beknopte en daarbij onduidelijke aanwijzing van de af te beelden objecten als: planten, die op Leeuwenhorst geweest zijn.

Aanstands rijst de vraag: Waarom stelde de prins belang in planten, die op Leeuwenhorst geweest waren en waarom wilde de prins die planten laten afbeelden op een schilderij?

Van meet af was mij duidelijk, dat bedoelde planten door FAGEL aan den prins ten geschenke waren gegeven en dat de prins de schilderij bestemde voor FAGEL om dezen duidelijk te doen blijken, dat het plantengeschenk van FAGEL door hem zeer gewaardeerd werd.

Gegeven de zeer vriendschappelijke verhouding tusschen den prins en FAGEL kon aan een verkoop van planten door FAGEL aan den prins niet gedacht worden te minder wijl in het geval van verkoop voor de opdracht van den prins aan COUSIJNS geen bevredigende verklaring te vinden was.

FAGEL was wel niet zeer vermogend, hij liet weinig na, maar hij had zich toch de weelde kunnen veroorloven op Leeuwenhorst een prachtigen, van deskundige zijde geroemden, hortus botanicus aan te leggen.

Door den prins werd hij, zooals reeds opgemerkt, zeer gewaardeerd. Toen de prins in October 1688 op het punt stond

naar Engeland over te steken om dit land te beschermen tegen het wanbeleid van JACOBUS II schreef hij aan FAGEL een hartelijken brief om hem in eenvoudige woorden te bedanken voor alle vriendschap en bewezen diensten; in het testament, dat de prins medio October liet maken, werd de raadpensionaris rijkelijk bedacht met een legaat van 100.000 gulden en het landgoed de Kruidberg. Toen de prins in December in Engeland bericht ontving van het overlijden van FAGEL schreef hij aan diens broeder HENDRIK „ick verlies den grootsten vriend, die ick in deze wereld kon hebben”.

Ik moet thans een oogenblik stilstaan bij den schilder, op wien de keuze van den prins viel. In het groote Handbuch der bildenden Künstler (van THIEME) vond ik van de hand van E. W. Moes het navolgende:

„COSYN (oder COUSYN) STEPHANUS, wird im Okt. u. Dez. 1685 als Maler im Haag erwähnt und war seit 1680 auch als Organist an der Groszen Kirche dort tätig. Von 1. 8. 1685 bis 7. 11. 1688 malte er für den Prinzen von Oranien die Pflanzen auf Leeuwenhorst, wofür ihm erst am 20. 8. 1697 800 Gulden ausbezahlt wurden. Wahrscheinlich ist er im letztgenannten Jahre gestorben. In der Sammlung v. BECKENRATH in Berlin befindet sich ein 1670 datiertes Stilleben seiner Hand. Oud-Holland VIII, 118; 119; Nederl. Spectator 1875, p. 351.”

Volgens MOES werden afgebeeld de planten op Leeuwenhorst. Deze mededeeling kon m.i. niet juist zijn. Om volledige zekerheid te verkrijgen ging ik in het algemeen rijksarchief te 's-Gravenhage raadplegen de bronnen door MORREN, MOES en anderen vermeld, zoomede die, welke in het rijksarchief welwillend onder mijn aandacht werden gebracht. Bij dit onderzoek bleek mij spoedig, dat MOES zich vergist had en waaraan deze vergissing te wijten was. MOES had overgenomen het al te beknopte en onjuiste opschrift van eene ordonnantie, terwijl in de ordonnantie zelve duidelijk vermeld werd, dat de bestelling aan COUSIJNS betrof planten, die op Leeuwenhorst geweest waren.

Bij de raadpleging van de notulen van den Nassauschen domeinraad van 15 Augustus 1697 bleek mij, dat de graaf van PORTLAND, uit naam van Zijne Majesteit, den raad en griffier VAN SCHUYLENBURGH had medegedeeld, dat hij „de declaratie van STEPHANUS COUSINS over het schilderen van al de planten (exoticas genoemd) die op het huys te Leeuwenhorst zijn geweest en nu aen Sijn Majt. zijn gegeven, soude betalen mits het boeck met alle de voors. geschilderde exoticas overnemend”. En daarop

volgt: „Den Raedt vint goet, dat met de voorz. COUSINS oversijn declaratie, belopende over de 1200 gl., sal worden geaccordeert en deselve soo doenlijk betaelt met de somma van Fl. 750 of 800 gl. ten uysterste”.

Uit een ordonnantie van 20 Aug. 1697 blijkt, dat in opdracht van den domeinraad overleg werd gepleegd niet met STEPHANUS COUSIJNS (die waarschijnlijk kort te voren overleden was) maar met diens zoon (CASPARUS) en mag tevens worden afgeleid, dat overeenstemming werd verkregen (ad 800 gulden) wat betreft de betaling.

Uit het voorafgaande blijkt ten duidelijkste, dat COUSIJNS niet een schilderij heeft vervaardigd, maar een collectie afbeeldingen en tevens, dat de planten, welke afgebeeld werden, alle waren exotische gewassen, waarvoor men destijds bijzonder groote belangstelling toonde.

Wijl uit de notulen niet blijkt, dat de bladen van het „boek” aaneengehecht waren vond ik het woord album verkieslijker en juister, vandaar dat ik het woord album koos voor het opschrift van dit artikel en ook bezig in het thans volgend gedeelte.

Het zal voor de familie van S. COUSIJNS zonder twijfel een groote teleurstelling zijn geweest, dat het album, in de jaren 1685 tot en met 1688 vervaardigd, niet voor 1697 werd betaald, zulks te meer, wijl uit een der bronnen mij bleek, dat COUSIJNS — althans een tijdlang — financieel zwak stond. Waaraan was deze bedroevende gang van zaken te wijten? Vermoedelijk aan een samenwerking van verschillende factoren. In de eerste en voornaamste plaats aan het overlijden van FAGEL in 1688. Blijkbaar bestemd om aan FAGEL ten geschenke te worden gegeven werd het album, door COUSIJNS vervaardigd, voor den prins een vrijwel nutteloos en waardeloos voorwerp, toen FAGEL ongehuwd overleed. FAGEL werd ziek in October 1688 en overleed 18 December van dat jaar. Misschien was de toestand van FAGEL reeds eind October van dien aard, dat herstel uitgesloten mocht worden beschouwd en kan aan COUSIJNS een wenk zijn gegeven, welke ten gevolge had, dat het afbeelden der planten op 7 November 1688 eindigde.

Toen FAGEL overleed, was de prins reeds in Engeland en te zeer in beslag genomen door de taak, welke hij ten opzichte van dat land op zich genomen had, dan dat hij eenige aandacht kon schenken aan de geldelijke belangen van den schilder COUSIJNS. Wel kwam de koning-stadhouder van af 1691 doorgaans éénmaal per jaar in ons land, maar misschien aarzelde COUSIJNS om van die bezoeken gebruik te maken en bij deze gelegenheden aan te

dringen op een betaling of hoopte hij op andere wijze, bijv. door een nieuwe en belangrijker opdracht, volledig schadeloos gesteld te zullen worden. Maar toen in het midden van 1697 het leven van den schilder ten einde spoedde moest natuurlijk door de familie worden aangedrongen op een afdoening van deze reeds zoo lang hangende zaak.

Of het album van STEPHANUS COUSIJNS nog bestaat en zoo ja, waar het zich bevindt, is niet bekend. Misschien is het ten tijde van Koning FREDERIK WILLEM I, die Honselaersdijk en zijn andere bezittingen in Holland schromelijk verwaarloosde en van daar een aanatl schilderijen en meubelen naar Berlijn liet overbrengen, eveneens derwaarts verhuisd. Misschien is het album in die periode of later, met name onder den invloed van de Fransche revolutie, welke haast alle roerende bezittingen van het Oranjehuis in de verstrooiing bracht, vernield of zoek geraakt.

Het is m.i. zeer gewenscht, dat pogingen in het werk worden gesteld om dit album, door mij als een zeer belangrijk object beschouwd, op te sporen.

Zij die belang stellen in de geschiedenis van het Oranjehuis zullen gaarne weten welke exotische gewassen nu 2½ eeuw geleden het vorstelijk milieu opluisterden en tevens demonstreerden de zoo uitnemende verhouding tusschen den prinsstadhouder en den raadpensionaris FAGEL.

De kunst-historici zullen (Prof. VOGELSANG, de directeur van het Kunst-historisch instituut te Utrecht machtigde mij zulks als zijn gevoelen te vermelden) er prijs op stellen het werk van STEPHANUS COUSIJNS te leeren kennen. Men heeft blijkens een artikel van A. J. SERVAAS VAN ROOYEN in Oud-Holland VIII, 1890, de verschillende schilders COUSIJNS meermalen met elkaar verward (ook het feit, dat STEPHANUS COUSIJNS en organist en kunstschilder was, moest tot misverstand aanleiding geven) en reeds daarom verdient de kennismaking met nieuw materiaal van bepaalde herkomst aanbeveling.

Ook voor de botanici kan, naar het gevoelen van Prof. Pulle, den hoogleeraar in de systematiek der planten te Utrecht, met wien ik overleg pleegde, bedoeld album een belangrijk object blijken, inzonderheid wanneer daarin afgebeeld is de palm, welken prins WILLEM III in 1684 ontving. In dat geval zouden de botanici waarschijnlijk kunnen uitmaken tot welke soort deze palm behoorde, welke blijkens het citaat, door mij — in het

begin van dit artikel — aan KRONFELD ontleend, in het derde kwartaal van de 18e eeuw in bijzondere mate de belangstelling wekte van MARIA THERESIA en de eerste palm was, welke in Europa bloeide.

Bij de pogingen tot opsporing van het album van S. COUSIJNS mag m.i. het volgende niet uit het oog worden verloren. Wijn de schilder in Augustus 1697 waarschijnlijk reeds overleden was is het zeer wel mogelijk, dat hij niet de laatste hand gelegd heeft aan zijn album en dit niet voorzien heeft van een titelblad, een inleiding of een inhoudsopgave waaruit duidelijk blijkt voor wiens rekening het werk werd vervaardigd, wie de schilder was enz. In dat geval kan, inzonderheid wanneer de teekeningen niet voorzien zijn van een handteekening of van een paraaf, in den kring der kunsthistorici bekend, het album in deze of gene verzameling (bibliotheek, archief, museum, enz.) zich bevinden, zonder dat ter plaatse bekend is de aanwezigheid van een album door S. COUSIJNS in de jaren 1685 tot en met 1688 in opdracht van prins WILLEM III vervaardigd; met het oog op die mogelijkheid is het zeer gewenscht, dat aan alle albums met afbeeldingen van exotische gewassen en van welke albums de herkomst niet volkomen vaststaat, bijzondere aandacht wordt geschonken.
Utrecht, Augustus 1937.